

Postinvandringslitteratur i Norden

Den litterära gestaltningen av icke-vita födda och uppvuxna i Norden

Ärade kustos, ärade opponent,¹
bästa åhörare,
jag kommer här att sammanfatta min forskning om postinvandringslitteratur i Norden², och för att väcka er nyfikenhet vill jag börja med att hänvisa till forskning från ett helt annat fält, men förvisso förknippat med mitt hemland och med min *cotutelle*³ – universitetet i Paris-Sorbonne – eftersom jag till en början kommer att tala om viner!

Närmare bestämt vill jag hänvisa till Frédéric Brochets studie från 2001 med titeln "Chemical object representation in the field of consciousness". Brochet, då doktorand i oenologi vid universitetet i Bordeaux, presenterade en studie med 54 oenologistudenter. Han hade låtit dem smaka på ett glas rött och ett glas vitt vin och bett dem beskriva smaker. Studenterna beskrev det vita vinet med termer som "blommigt", "honung", "persika" och "citron". Det röda vinet beskrevs med termer som "hallon", "körsbär", "cederträ" och "cikoria". En vecka senare bjöds samma studenter in till ett nytt provsmakningstillfälle. Brochet bjöd dem återigen på ett glas rött och ett glas vitt vin, men, och här kommer twisten: den här gången var båda vinerna egentligen samma vitvin som vid den tidigare provsmakningen, men i stället för rödvin serverades det vita vinet i det ena glaslet färgat med en livsmedelsfärg utan smak. Det vita vinet beskrevs av studenterna på samma sätt som vid den första provningen. Det

rödfärgade vita vinet beskrevs däremot med samma termer som vanligtvis tillskrivs... ett rött vin.

Man kan bara föreställa sig vilken typ av storm detta fynd har lett till i oenologins värld, eller hur det också för tankarna till neurovetenskapens område, där man har vetat ett tag att visuella signaler effektivt kan åsidosätta smak- och luktsinnet. Jag skulle kunna fortsätta prata om vin, men kommer istället att använda denna bro för att gå tillbaka till mitt egentliga fält, nordisk litteratur.

Etniska glasögon

2003 inleddes en intensiv debatt som engagerade både media och litteraturvetare i de nordiska länderna, efter utgivningen av den svenska författaren Jonas Hassen Khemiris debutroman *Ett öga rött*. Boken marknadsfördes som "den första romanen skriven på tvättakta Rinkebysvenska [...] språket lät som när man 'sänker ner en mikrofon' i valfritt invandrarområde" (Khemiri själv 2006), medan kritiker kommenterade att "det är tur att den svenska lektören hjälpt Jonas med språket, annars skulle det vara svårt för svenska läsare att ta till sig det" (Björn af Kleen, *Sydsvenskan* 2006). Successivt gjordes Khemiri till galjonsfigur för de så kallade "invandrarförfattarna" som skrev "invandrarlitteratur". Khemiri är dock född i Stockholm, uppvuxen där med sin vita svenska mamma och har studerat ekonomi och litteratur i ett privilegierat område i huvudstaden. Språket och berättelsen i romanen *Ett öga rött* är helt hans uppfinning, och jag kan inte låta bli att se likheter mellan hur Khemiris debut entusiastiskt har lästs som ett självbiografiskt vittnesbörd från en invandrarförfattare, på grund av hans

- 1 *Lectio praecursoria*, Porthania PIII, Helsingfors universitet, lördagen den 11 december 2021 kl. 10.
- 2 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7715-5>
- 3 En cotutelle är ett bilateralt avtal mellan två universitet i två olika länder som resulterar i en dubbel doktorsexamen.

hudfärg och exotiskt klingande efternamn, och det sätt som oenologistudenterna i Bordeaux självsäkert beskrev det rödfärgade vita vinet som cikoria!

Det som berodde på smakfri röd färg i Brochets studie skulle i vårt fall bero på vad den svenska författaren Astrid Trotzig kallar "etniska glasögon" eller "etniska filter". I sin essä "Makten över prefixen" (2005) fördömde Trotzig den växande svenska trenden att bjuda in rasifierade författare till kulturevenemang och förvänta sig att de skulle presentera ett autentiskt migrantperspektiv, medan de flesta av dessa författare faktiskt aldrig hade invandrat. Istället var det författare som hon själv, transnationellt adopterade i tidig barndom, eller som Khemiri eller Johannes Anyuru, båda födda av vita mödrar och uppvuxna i Sverige och som därmed hamnar i den kategori som jag kommer att referera till som 'blandade' (*mixed-race/biracial*). En tredje kategori av människor också kunde identifieras som icke-vita men utan någon egentlig erfarenhet av migration, nämligen sådana som tillhör den så kallade andra generationens invandrare.

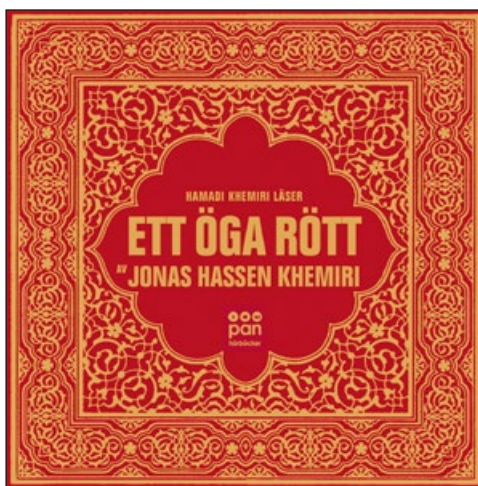
Bakgrunden och livssituationen för transnationellt adopterade, 'blandade' och andra generationens invandrare skiljer sig mycket från varandra. I de nordiska länderna har de dock det gemensamt att de rasifieras som icke-vita, och oftast ses som invandrare som på grund av vissa omständigheter hamnat här men 'egentligen' hör hemma någon annanstans, trots att de aldrig själva har invandrat. Snarare är de *post-migration*! Jag började därför hänvisa till dem som postinvandringsgenerationen.

Epistemiskt virrvarr

Det är viktigt att notera att skapandet av kategorin postinvandringsgeneration är pragmatisk snarare än idealistisk. Sedan andra världskriget har vi i Europa försökt vara så kallat färgblinda och trott att vi alla

är människor och inte behöver, och inte heller ska tala om, *ras*. I en perfekt värld skulle detta absolut vara något att sikta på. Realistiskt visade det sig dock att just denna retorik tyvärr osynliggjorde kampen för och berättelserna om människor som inte är vita och som av majoriteten socialt rasifieras som sådana. Istället resulterade den problematiska bristen på vokabulär, i kombination med ett starkt tabu inom det litterära fältet kring diskurser om ras, rasism och rasifiering, i vad vi väl kan kalla ett epistemiskt virrvarr!

Tidigare forskning har nämligen förritrat sig i eufemismer och fokuserat på frågor om etnicitet, kulturer, mångkulturalism, minoriteter och så vidare, medan termen "invandrarlitteratur" allmänt etablerades för att tala om litteratur skriven av icke-vita författare i Norden, oavsett om de faktiskt har invandrat eller inte, och oavsett ämnet för deras böcker. En annan stor forskningstrend har varit att fokusera på språket som används i böckerna, eller på teman som nationalstaten och postkolonial dynamik. Alla dessa perspektiv tror jag är relevanta när man vill förstå

Jonas Hassen Khemiris uppmärksammade debutroman Ett öga rött (2003) finns också som ljudbok, inläst av författarens bror Hamadi Khemiri.

böcker som *Ett öga rött*, men de har också problematiska begränsningar, och vissa av dem är tydliga produkter av det etniska filtret.

Eftersom dussintals och åter dussintals böcker med slående likheter med Khemiris debut har fortsatt att publiceras över hela Norden under de senaste tjugo åren, föreslår jag i min avhandling att vi tar bort de suddiga etniska glasögonen och tar en ordentlig titt på detta nya fenomen genom den skarpa lins som i den anglosaxiska världen kallas "Critical Race and Whiteness Studies". Detta gjorde jag för att försöka sätta ord på vad det var som gjorde vissa av dessa böcker så lika – om det inte var migrationserfarenheterna hos de personer som skrev dem. Genom att göra detta har jag fått fokusera på böckernas innehåll, snarare än på författarnas bakgrund. Detta gjorde det till och med möjligt

för mig att till min korpus lägga till texter skrivna av författare som inte är rasifierade, eftersom jag konstaterade att den viktigaste gemensamma aspekten för mitt material var att det måste berätta historier om postinvandringsgenerationen.

Sexton böcker, fem artiklar

På detta sätt analyserade jag sexton böcker och hänvisade till ett dussintal fler – inklusive romaner, poesi- och novellsamlingar samt en del rap-texter – som alla publicerades i de nordiska länderna mellan 2001 och 2018. Jag började mina analyser med ett fall från Norge och skrev vad som skulle bli den första av de fem artiklar som jag bygger min avhandling på. Den första, ”Halvt norsk, äkta utlänning. Maria Navarro Skaranger ur ett postnationellt perspektiv” (2018), är en närläsning och analys av Skarangers roman *Alle utlendinger har lukka gardiner* (2015). Den kastar ljus över den norska hanteringen av skildringen av postinvandringsgenerationen. Den andra artikeln ”Yahya Hassan, en modern Cervantes” (2018) för oss till Danmark, är en läsning av Yahya Hassans debutdiktsamling *Yahya Hassan* från 2013, och föreslår en alternativ läsning av dikterna i en *pikaresk*-tradition. Den tredje artikeln, ”Det finns trots allt två i Sverige / och en i Danmark / som skriver dikter om sånt’ – Adrian Perera och blattediktens konst” (2018), är en analys av Pereras diktsvit *White Monkey* (2017), som öppnar upp för diskussioner om vithet, ickevithet, rasism och rasifiering i dagens Finland. Den fjärde artikeln, ”Att vakna upp som sued. Om mellanförskap och rap” (2019), är en litterär läsning av Erik Lundins raptext ”Suedi” (2015) och fokuserar på temat *mellanförskap* i en svensk kontext. Slutligen presenterar den femte artikeln ”’I don’t write about me, I write about you’. Four major motifs in the Nordic postmigration literary trend” (2021) fyra stora upprepade motiv i ett dussintal verk, inklusive från Norge Namra Saleems roman *I morgen vil ler* (2016), Sarah Zahids diktsamling *La oss aldri glemme hvor godt det kan være å leve* (2018) och Sumaya Jirde Alis diktsamling *Kvinner som hater menn* (2017). Från Danmark: Hassan Preislers roman *Brun mands byrde* (2013) och Maja Lee Langvads diktsamlingar *Find Holger Danske* (2006) och

Hun er vred (2015). Från Sverige: Alejandro Leiva Wengers novellsamling *Till vår ära* (2001), Jonas Hassen Khemiris roman *Ett öga rött* (2003), Marjaneh Bakhtiaris roman *Kalla det vad fan du vill* (2005) och Athena Farrokhzads diktsamling *Vitsvit* (2013). Och från Finland: Johanna Holmströms roman *Asfaltsänglar* (2011) och Koko Hubaras essäsamling *Ruskeat Tytöt (Bruna flickor)*, (2017). Likheter mellan flera aspekter av dessa verk bekräftade för mig att postinvandringslitteratur är ett transnordiskt fenomen i den samtida nordiska litteraturen.

Mellanförskap, ironi och implicita läsare

Baserat på dessa artiklar organiserade jag sedan resultaten av mina analyser i fem delar, eftersom jag påstår mig ha hittat åtminstone tre teman och två litterära strategier som är nycklar till att bättre förstå postinvandringslitteraturen – eller åtminstone till att kunna uppskatta och analysera dessa berättelser bortom det rasifierande etniska filter som vi har talat om.

Det första temat är faktiskt en tydlig röd tråd genom hela mitt material och handlar om det specifika sätt som postinvandringsgenerationen har att uttrycka sin kulturella och/eller nationella identitet. Till skillnad från tidigare läsningar som talade om dubbel tillhörighet, hybridkameleont, broar mellan kulturer och så vidare, visar mina analyser av texterna nu snarare på det motsatta fenomenet: postinvandringsgenerationen känner sig inte hemma i sina rasifierade föräldrars ursprungsland, men är inte heller riktigt accepterad i sitt nordiska hemland. Istället hamnar de i en varken-eller-dialektik, som på svenska konceptualiseras med begreppet *mellanförskap* (Arbouz 2012).

Det andra temat är uttrycken för en påfallande konflikt mellan postinvandringsgenerationen och föräldragenerationen. Konflikten karaktär och orsak är dessutom värd all uppmärksamhet, eftersom den i första hand tycks kretsa kring politiska frågor som föräldrarnas lyckade eller misslyckade integration, ackulturation (assimilation), internaliserad rasism, vithet som norm och så vidare.

Dessa svåra ämnen är faktiskt vad jag har funnit vara det tredje återkommande temat i mitt material.

Långt ifrån de färgblinda tendenserna i resten av det nordiska samhället, diskuterar dessa böcker tydligt problematiken kring rasism, rasifiering och vad Sara Ahmed kallar *hegemonisk vithet* (2007). Att verkligen förstå hur detta tema artikuleras i materialet är en verklig omsvängning i förhållande till de tidigare läsningarna, eftersom det placerar kritiken av vithet och dess eventuella "toxicitet" i ett nytt ljus.

I avhandlingen hävdar jag alltså att alla verk som fokuserar på berättelser om postinvandringsgenerationen, på sitt eget sätt behandlar dessa tre återkommande teman. Utöver dessa teman undersökte jag också två specifika litterära strategier som båda i viss mån har med *ironi* att göra. Den första är faktiskt den effekt av autenticitet som de icke-vita författarna i postinvandringslitteraturen använder sig av. Å ena sidan ger vissa författare en röst åt karaktärer som i högsta grad liknar vad vi vill tro är de själva, genom att till exempel använda sitt eget namn, hänvisa till sin egen kulturella bakgrund eller familjekonstellation och så vidare. Å andra sidan stämmer dock inte alltid fakta, och det upprepas ofta genom verken att de är skönlitterära verk och att det är viktigt att läsa dem så. De vita författare som skriver om postinvandringsgenerationen får naturligtvis inte leka med denna autenticitetseffekt i lika hög grad, men det bör noteras att även där kan vissa självbiografiska element vara 'kapade', *tokenized*, och till exempel ta upp den specifika erfarenheten av blandfamiljer.

Den andra litterära strategin och det sista av mina huvudresultat har att göra med att identifiera textens implicita läsare, vilket sedan gör det möjligt att bättre förstå textens agens. Jag har identifierat tre typer av scenarier i denna kontext. Vissa texter vänder sig mycket explicit till en läsare som förväntas vara vit, oftast av medelklass eller övre medelklass, utbildad och med de bästa avsikter när det gäller frågor om (anti)rasism, men som fortfarande är mycket blind för sin egen vithet och sina rasifierande fördomar. Andra texter har både en vit och en icke-vit läsare i åtanke och här är det återigen fråga om en stor grad av ironi. Detta är den typ av text som skrivs på ett till synes slangmättat ungdomsspråk och som på ytan vänder sig till läsare från postinvandringsgenerationen. I verkligheten levererar de dock mest skarp kritik mot den vita läsaren, som antas läsa

boken utifrån ett rasifierande behov av exotism. Den sista typen av böcker, slutligen, är de som går bortom vad Toni Morrison kallar *The White Gaze*: det vill säga verk av icke-vita författare för icke-vita läsare, som inte ens bryr sig om att ta hänsyn till de vita läsarnas förväntningar och/eller begränsningar.

Utifrån dessa resultat föreslår jag att man erkänner ett nytt litterärt fenomen som jag kallar *postinvandringslitteratur*.

Med risk för att förringa mitt eget arbete, vill jag avsluta med att tillägga att jag faktiskt hoppas att behovet av termen postinvandringslitteratur bara är tillfälligt. Postinvandringslitteraturen i sig, och det sätt jag nu erbjuder att läsa den på, har faktiskt båda uppstått ur ett kritiskt behov av att erbjuda ett alternativ till den problematiska idén om "invandrarlitteratur". Att erkänna postinvandringslitteraturens särart är ett svar på, men också på ett sätt ett vidmakthållande av ett rasifierande paradigm! Trots detta hävdar jag att denna nya term är mycket välbehövlig och fyller en lucka i dagens nordiska litteraturstudier. Att tala om postinvandringslitteratur är ett pragmatiskt steg i vad jag hoppas är rätt riktning, och ett verktyg för att möjliggöra läsningar som gör bättre rättvisa åt de många böcker av hög kvalitet som publicerats inom denna litterära trend.

MAÏMOUNA JAGNE-SOREAU

Källor

- Ahmed, Sara. 2007. "A Phenomenology of Whiteness." i *Feminist Theory* 8(2): 149–167.
- Arbouz, Daphne. 2012. "Vad betyder det att inte känna sig hemma där man är född och uppvuxen? Om mellanförskap i dagens Sverige", i Tobias Hübinette m. fl. (red.) *Om ras och vithet i det samtida Sverige*: 37–42. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Khemiri, Jonas Hassen. 2006. *Montecore: en unik tiger*. Stockholm: Norstedts.
- af Kleen, Björn. 2006. "Hassen Khemiri vill uppfinna sig själv" i *Sydsvenska Dagbladet*, 2 april 2006.
- Trotzig, Astrid. 2005. "Makten över prefixen" i Moa Matthis (red.) *Orientalism på svenska*: 104–127. Stockholm: Ordfront förlag.